

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ СВІТУ (загальні положення робочої концепції)

Моляко В. О. Психологічні проблеми конструювання образу світу (загальні положення робочої концепції). Сучасні умови професійної діяльності, як, втім, у багатьох відношеннях повсякденне проживання багатьох людей пов'язані з безперервним надходженням в сферу їхньої уваги величезної кількості звичайної й нової інформації у візуальних і інших формах. В багатьох випадках суб'єкту доводиться займатися не тільки загальним аналізом цієї інформації, а й активною цілеспрямованою її переробкою, адаптацією її до своїх поточних потреб. Є фактично загальновизнаним, що проблема надлишку і невпорядкованості інформації стає хронічною, свого роду неминучою константою екологічної сфери, в якій перебуває суб'єкт. Успішне вирішення поточних проблем і тим більше неочікувано виникаючих задач, нових проблем, вимагає від суб'єкта для досягнення позитивного кінцевого результату крім загальної й спеціальної психологічної готовності до такого роду діяльності ще й наявності в структурі його спеціальної психологічної готовності наявності стратегій, тактик і дій, як у вигляді потенційних можливостей здійснення діяльності, застосування. До числа основних стратегій загального характеру ми відносимо перш за все стратегію пошуку аналогів (аналогізування), комбінування, реконструювання. Основу успішного (або неуспішного) конструювання нових образів складає актуалізована поява в ході вирішення суб'єктивного орієнтиру, адекватного умовам задачі, принаймні вихідним її вимогам. Суб'єктивні орієнтири проявляються в потоці вирішення як своєрідні прообрази з архітектонічної сфери (запасу знань, досвіду), накладаючись на елементи, частини нової інформаційної системи, яка окреслюється умовами проблеми, ситуації. В результаті такого поєднання і з'являється образ-орієнтир, а потім і провідний образ, які трансформуючись, обростаючи новими даними можуть привести (або не привести) до успішного рішення.

Ключові слова: образ світу, інформація, творчість, стратегія, конструювання.

Моляко В. А. Психологические проблемы конструирования образа мира (общие положения рабочей концепции). Современные условия профессиональной деятельности, как, впрочем, во многих отношениях и повседневное проживание многих людей связаны с непрерывным поступлением в сферу их внимания огромного количества обычной и новой информации в визуальных и других формах. Во многих случаях субъекту приходится заниматься не только общим анализом этой информации, но и активной целенаправленной ее переработкой, адаптацией ее к своим текущим потребностям. Является фактически общепризнанным что проблема избытка и неупорядоченности информации становится хронической, своего рода неизбежной константой экологической сферы, в которой пребывает субъект. Успешное решение текущих и тем более неожиданно возникающих задач, новых проблем требует от субъекта для достижения позитивного конечного результата помимо общей и специальной психологической готовности к такого рода деятельности еще и наличия в структуре его специальной психологической готовности стратегий, тактик и действий, как в виде потенциальных возможностей совершения деятельности, так и в плане их модифицированного конкретного осуществления, применения. К числу основных стратегий общего характера мы относим прежде всего стратегию поиска аналогов (аналогизирования), комбинирования, реконструирования. Основу успешного (или неуспешного) конструирования новых образов составляет актуализированное появление в ходе решения субъективного ориентира, адекватного условиям задачи, по крайней мере,

исходным ее требованиям. Субъективные ориентиры проявляются в потоке решения как своего рода прообразы их архитектурной сферы (запаса знаний, опыта), накладываясь на элементы, части новой информационной системы, которая очерчивается условиями проблемы, ситуации. В результате такого сочетания и появляется образ-ориентир, а затем и ведущий образ, которые трансформируясь, обрстая новыми данными могут привести (или не привести) к успешному решению.

Ключевые слова: образ мира, информация, творчество, стратегия, конструирование.

Те, що буде сказано нижче в якості невеликого вступу в нашу дослідницьку проблематику, сьогодні прозвучить вже не дуже оригінально, оскільки кризи, екстремальність, катастрофічність навіть нашого повсякденного життя стали ледь не свого роду нормою (принаймні для сильно переважаючої частини населення більшості країн світу). Тут уже не треба перераховувати фантастичні, у той час, твори С. Лема, Рея Бредбері, І. Єфремова, та й ті, що стали класикою, футурологічні екскурси того ж А. Тоффлера, щоб лише підтвердити: багато негативних прогнозів і гіпотез збувається повніше й частіше, ніж оптимістичних. Утім про це більш ніж переконливо в сенсі попередження і заклику до духовної, моральної і розумової обачності сказано в «Одкровенні Іоанна Богослова (Апокаліпсис)». Однак, якщо «покопатися» в класичних архівах Єгипту, Індії, Китаю, то багато чого було передбачено ще до нової ери.

А в чому все ж таки вона – фішка наших роздумів?

Якщо зовсім коротко, то можна стверджувати наступне.

Найстрашніше і ще більш жахливе, тому що швидше за все невідворотно – трапилось: вважаючи себе царем і підкорювачем природи (а у деяких авторів – і усього світу!), людина випустила із останньої, яка була в його розпорядженні, пляшки – чи по дурості, чи за незнанням, чи навмисно – зараз уже не має значення, – найнебезпечнішого свого Джина, хай в даному випадку і в дуже блискучому дамському вбранні – Її Величність Інформацію. Як і з часом стало зрозуміло, ця дама виявилася зовсім не тією, кому присвячували свої сонети Данте і Петрарка, а Блок називав її не Чарівною Незнайомкою, а лише підступною Бабою Ягою, яка завдяки сучасним досягненням макіяжу змогла спокусити багатьох, якщо не усіх...

Було перетнуто рокову червону лінію: в багатьох знаннях – багато смутку (Екклезіаст). Ми вже не сиділи біля гірських струмочків чарівних знань; на нас впали зливи, водоспади інформації; спочатку корисної, потрібної, цікавої, а потім, коли підключилися труби інформаційної каналізації, ми почали здогадуватися, що щось дуже і дуже не так. І що у нас немає ні рятівних жилетів, ні адекватних протигазів.

А, адже крім вказаних, ще вчасно попереджав астроном І. С. Шкловський про причини можливої загибелі людства на Землі. Нагадаю їх.

Американський письменник-фантаст (чи дійсно фантаст?) Т. Старджон теж не так давно сказав: «90% будь-чого – абсолютний непотріб».

Не помітили, не надали значення, скептично посміхнулися? Само собою, що то були помилки дурнів, якщо не ідіотів.

Поговоримо про пані інформацію більш детально нижче, а зараз ще декілька ескізів реальної екстремальності й катастрофічності, в чомусь може й торкаючись проблеми надлишку інформації.

Говорячи про катастрофічність сучасного життя в різних її масштабах, давайте коротко перерахуємо, які саме масштабні катастрофи вже увійшли у їх історію:

- повінь у Санкт-Петербурзі,
- цунамі у Південно-Східній Азії,
- ураган Катрина в Новому-Орлеані,
- землетрус на Гаїті,
- загибель «Титаніка»,
- хвороби й епідемії,
- залізничні катастрофи,
- Чорнобильська аварія,
- авіакатастрофи,
- загибель підводного човна «Курськ»,
- Саяно-Шушенська ГЕС,

сюди також можна додати ще немало аварій і катастроф. А ось ще такі всесвітні, як:

- Перша світова війна,
- Друга світова війна,
- війна в Кореї,
- війна у В'єтнамі,
- розгром Югославії,
- Афганістан, Ірак, Лівія, Сирія...
- війна на сході України....

А ще опіумна війна в Китаї, торгові війни, великі депресії (в США, в усьому світі), лиха, такі як Ходинка, громадянська війна в Росії, ДКНС, 11 вересня, Беслан...[2].

Це всього лише загальний свого роду контурний перелік, навіть не всі найбільш великі лиха й катастрофи сюди увійшли (Всесвітня повінь, загибель Атлантиди, революція у Франції, Китаї, інших країнах на різних континентах).

Ми спеціально обрали переважно ті, де особливо важливу, або визначальну роль відіграв людський фактор, в який у різних пропорціях і випадках включаються такі психологічні індикатори, як неухважність, психологічна неготовність, професіоналізм, відсутність вмінь поведінки в нових, екстремальних ситуаціях, схильність до паніки та інші.

У нашому випадку важливо говорити про особливий стан творчої готовності до прийняття рішень, особливо в умовах дефіциту часу, нестачі або надлишку інформації, наявності різноманітних об'єктивних і суб'єктивних перешкод (середовище, сторонні подразники, спеціально організовані негативні впливи і т.д.).

Власне один із головних смислів як теоретичного, так і практичного, прикладного характеру нашого лонгітюдного дослідження полягає саме в виявленні різного роду творчих здібностей, стратегій і тактик, оперативних дій суб'єкта у вказаних режимах екстремального і катастрофічного характеру, і, зрозуміло, в більш пом'якшених умовах звичайної діяльності за наявності перешкод, поточних ускладнених факторів і т.п.

На цьому етапі досліджень ми робимо спеціальний акцент на виявленні особливостей перцептивної оцінки ситуацій, перцептивно-мисленнєвого реагування на них, в тому числі й стратегічного реагування (це аналіз, оцінки, розуміння, інтерпретації, попередній вибір схеми дій і т.п.).

Усвідомлюючи, що наші дослідження творчого сприймання це не більше, ніж мікроскопічний підхід, багато в чому початкові спроби проник-

нення в епіцентр психічної діяльності, яким ми вважаємо саме феномен свідомого сприймання об'єктивного світу в його різноманітті, доступних даному суб'єкту фрагментах, ми тим не менше вважаємо цілком можливим запропонувати до наукової уваги ряд положень, які в більш або менш чіткій формі можуть бути сформульовані на основі цілого тривалого циклу спеціальних розробок, в тому числі і, в першу чергу, в київському Інституті психології, де були закладені, як видається, багато в чому наріжні камені здійснення нового підходу до проблеми сприймання (Г. С. Костюк, М. Ю. Малков, Є. О. Мілерян та ін.).

Тут не місце здійснювати скільки-небудь розгорнуту полеміку за цілим рядом традиційно дискусійних питань (взаємозв'язку між психічними процесами пам'яті, сприймання, мислення; свідомо-несвідомі взаємодії; домінування генетичного або відтворюваного шляхом здійснення індивідуально-соціальної практики та ін.); це вимагало б не тільки наявності великої «території» для дискусії, але й безумовно помітного додавання отриманих даних, які ще можуть бути тільки спроектованими. В цьому сенсі, як це нескладно зрозуміти, наше дослідження носить переважно пошуковий характер, в цілому орієнтоване на хай і наближене осягнення деяких «таємниць» власне творчої діяльності, які і до сьогодні залишаються «за сімома печатками». Саме з врахуванням сказаного і варто будувати ставлення до запропонованих висновків в їх переважно гіпотетичних ракурсах (що, зрештою, без будь-яких перебільшень можна сказати й стосовно багатьох психологічних досягнень, які не тільки, на нашу думку, ще дуже далекі від аксіом, а тим більше – істин. Терра інкогніта психології ще чекає своїх не тільки космічних, але й більш скромних, але реальних, земних прибульців. Чи можемо ми претендувати на такі? Дуже непросте питання, на яке не нам давати відповідь.

Але деякі наші міркування, що відображають загальне ставлення до проблем творчості, психології творчості, як і до стану сучасної психології хоча б в деяких вимірах, тут висловити все ж видається доречним.

Для початку наведемо одну з цитат, яка добре ілюструє сучасний стан проблеми сприймання, як його тлумачать деякі з провідних спеціалістів в цій області: «Відповідно до традицій психології свідомості сприймання розглядається як квазіінтелектуальний процес побудови чуттєвої картини дійсності (В. Вундт, І. Рок, Дж. Хохберг, Г. Гельмгольц). Він спирається на підстави двоякого роду: «сенсорне» (констеляція відчуттів, які викликаються подразненням органів чуття) і «інтелектуальне» (форми організації чуттєвості, предметні значення, попередні знання про світ). У силу чисельності стимуляції відчуття несуть неадекватну або амбівалентну інформацію, яка потребує додаткової обробки. Це досягається за допомогою «несвідомих умовиводів» (ширше: інтерпретації відчуттів), які ґрунтуються на індивідуальному й видовому досвіді... Конструктивістський підхід фіксує факт двоїстості сприймання, наявності в ньому двох коренів: один – сягає проксимальної стимуляції, інший – досвіду індивіда. Чуттєвий образ – це констеляція відчуттів, організованих засобами просторово-часових і предметних форм. Однак і констеляція відчуттів, і форми їх організації беруться, по-перше, як готові, по-друге, як існуючі незалежно одні від одних... Парадокс конструктивістського підходу полягає в тому, що, намагаючись пояснити сприймання в його власних термінах, він виявляє підстави динаміки в мисленні, уявленні або увазі» [3, с. 25-26].

Якщо не враховувати того, що даний навіть невеликий фрагмент тексту перевантажений далеко не обов'язковими, маловживаними латинізмами (при цьому мова йде про навчальний посібник!), які не роз'яснюють і без того загальновідому складність продуктів і процесів сприймання, то в принципі тут мова йде саме про труднощі реалізації конструктивістського підходу.

Але труднощі саме конструктивістського підходу, крім всіх тих труднощів, які, так би мовити, супроводжують психологію з моменту її народження (предмет психології, інтроспекція – експеримент, автономність і інтегральність психічних процесів, становлення понятійно-термінологічного апарату, яке до речі не досягло задовільного рівня аж до наших днів), мають і свою специфіку. Адже тут, по суті, треба починати з постановки питань: а хто конструктор? А скільки їх – конструкторів? А які реальні межі можливостей власне конструювання образів, картин світу і ряд інших.

Як би то не було, але видається не дуже спірним, якщо ми уявимо хай навіть як робочу схему реальної ієрархії «конструкторів» наступним чином (рис. 1):

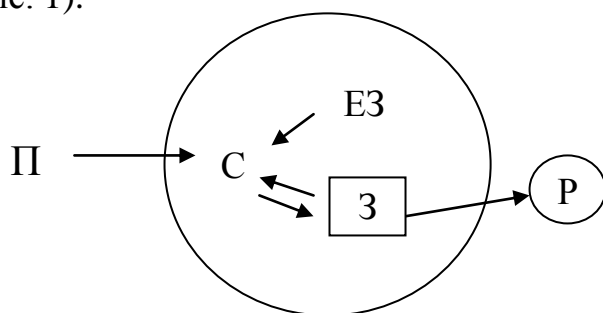

Рис. 1.

де в ролі конструкторів виступають – природа (П), екологічна зона безпосередніх впливів (ЕЗ), суб'єкт вирішення (С), задача (З), продукт рішення (Р).

У цю схему не включені видимі і невидимі процеси безпосереднього впливу на суб'єкта, який вирішує задачу, включаючи і роль відповідних рівнів свідомості й підсвідомості.

Навіть з цієї, все ж достатньо спрощеної, схеми без особливих зусиль можна побачити, скільки поточних факторів впливають на процес вирішення як у стимулюючому, так і у блокуючому варіантах і їх поєднаннях. Саме тому видається принципово важливим встановлювати реальні ролі кожного з конструкторів, привідних факторів, що, як правило, просто неможливо, що легко пояснити деякими східними філософськими концепціями (в тому числі і дзен-буддизмом), але майже зупиняє західну логіку на межі ірраціональності.

При всьому європодетермінізмі нашої науки прийшов час (і навіть не сьогодні) включати в апарат нашого аналізу саме східні підходи до психологічного, особистості, діяльності, творчості і т.д. Тут, зрозуміло, величезне поле для асиміляційно-дискусійного в побудові теорії діяльності людини як творчо-перетворюючого суб'єкта. В цьому випадку ми залучимо до короткого обговорення лише деякі фрагменти досить масштабних блоків східних філософсько-психологічних учень, та й те головним чином із «зон впливу» чань (дзен) буддизму переважно.

Нас тут конкретно цікавить один із аспектів такого роду вчень, який пов'язаний саме з неусвідомлюваними розумовими потоками осягнення ре-

льності, з тим, що прийнято називати інтуїцією, здогадками, просвітлінням, раптовим розумінням і т.п. Коли акцент робиться саме на спонтанному потоці роздумів, медитації, а нашому випадку і вирішень проблем, то видається доречним приділити увагу і трактовці таких, наприклад, понять, як саторі (раптове просвітління, здогадка, часто невербальне і навіть безобразне осягнення). Залишаючи тут осторонь багато супутніх положень в теорії дзен-буддизму, звернемо увагу саме на ту частину медитативного процесу, коли вивчається новий об'єкт (у нашому випадку – умова задачі, проблеми, умови ситуації і т.п.). Умова задачі як стимул реагування і є системою, яка запускає розумовий процес. Ми вважаємо можливим пов'язати активізацію праобразної сфери з переходом до прообразів саме з появою здогадки, або як можна було б висловитися, «маленького саторі» (порівняно з осягненням вищих смислів, як це в першу чергу трактується у вченні дзен-буддизму). Але головне тут, оскільки ми залучили це поняття до аналізу, полягає в тому, що саторі може виникнути лише у випадку ускладнень в осягненні, в розумінні. А це передбачає домінуюче функціонування саме інтуїтивного мислення (або ж під ним для спрощення можна розуміти стани «замисленості», які проявляються в широкому діапазоні) від хаосу образів і ідей до повного «затемнення екрану свідомості».

Розгляд питань формування і функціонування образів світу буде не зовсім зручним, якщо ми попередньо хоча б у загальних рисах не торкнемося смислової і такої, що є в обігу, наповненості саме цих ключових слів: особистість, світогляд, світорозуміння.

Проблема особистості в психології, і не тільки, звісно, в психології, одна з найпопулярніших, затребуваних, звучних. Їй присвячена величезна кількість робіт, що, втім, з нашої точки зору, майже не наблизило нас до однозначного розуміння цього поняття, єдиного його тлумачення навіть на рівні робочого терміну. Ми тут не будемо приймати участі в спеціальному, навіть і мікроскопічному, дослідженні цієї проблеми, – належне їй ми вже частково віддавали [5], а лише оберемо свого роду коридор, канал для включення поняття особистості в загальний контекст даного конкретного аналізу, відсилаючи до більш повних і широкодіапазонних розробок, в першу чергу, до унікальної книги В. С. Мухіної – *Особистість: Міфи і Реальність (Альтернативний погляд. Системний підхід: Інноваційні аспекти)* [6].

В даному ж контексті ми будемо розуміти під особистістю суб'єкта творчого сприймання, конструктора нових образів світу і різноманітних картин суб'єктивної реальності (якщо зовсім коротко – для нас особистість – це творча людина, тобто людина, яка сприймає, асимілює і використовує нову інформацію в різноманітних її видах).

На нашу думку, В. С. Мухіна саме в такому ж ракурсі робить один зі своїх висновків у діаді «особистість – творчість», а саме: «Починаючи з образів, вибудованих у нашому внутрішньому плані, від тілесних макро- і мікро-рухів, від елементарних органів чуття до складних образно-символічних систем рідної й чужої мови, усного й писемного мовлення, мови прози і мови поезії, мови образотворчого мистецтва, мови музики і багатьох інших мов, людина створює в собі самій унікальний, внутрішньо властивий їй простір. Внутрішнє і зовнішнє взаємопов'язані» [6, с. 955].

Як це нескладно побачити, тут можна провести виправдану паралель між висновками В. С. Мухіної і нашою магістральною ідеєю конструктивної

(проектно-конструкторської, добудовчої) сутності творчості і особистості як носія цієї конструктивної обдарованості. А що стосується внутрішнього простору, то в його багатоплановості утворення ми і залучаємо праобразну змістовність тієї частини, яка переважно називається як підсвідомість, перед свідомість і т.п. До цього питання ми ще повернемося у наступній частині нашого аналізу. Це, власне, розгалужена мережа, яка вміщає поки що в недосяжному для нас порядку (або безпорядку?) потенційні стратегії, тактики, вроджені рефлексії і свого роду синтетичні утворення, які незалежно від актуальної свідомості детермінують зовнішні реакції й поведінку людини в якомусь генетично передбаченому діапазоні проявів (станів) зовнішнього світу.

Хай не буде видаватися дещо натягнутим залучення до аналізу індивідуальних особливостей творчого сприймання в достатньо конкретних умовах таких понять, як «світогляд», «світосприймання», «світоглядна культура особистості» і подібних до них. Тут не тільки немає перебільшень, але й конкретно обґрунтовується жорсткий взаємозв'язок у кожному окремому випадку «творчого одноразового сприймання» з індивідом, особистістю, які так чи інакше є одночасними «носіями» не тільки актуалізованої творчої готовності до сприймання нової інформації, але й того чи іншого рівня індивідуальної світоглядної культури, хай навіть вона й не може вразити своїм масштабом.

В цьому, зрозуміло, немає ніяких сумнівів, оскільки в кожному випадку мова може йти про наявність у суб'єкта як загальних, так і спеціальних знань, які, в першу чергу, й визначають наперед успішність і загальний процес сприймання як чогось нового, так і чогось взагалі. Як ми вже відмічали в наших попередніх розробках, розуміння нової інформації однозначно обумовлене, в найпершу чергу, саме обов'язковою наявністю конкретних знань, уміння їх «накласти» на нову ситуацію. В одній з наших робіт ми виділили два основних типи хай навіть не первинної асиміляції чогось нового в задачі, проблемі, проблемній ситуації будь-якого жанру в практично будь-якому виді діяльності. Ми назвали їх тоді як приєднання (I) і оточення (II), що схематично можна представити на малюнку (Рис. 2):

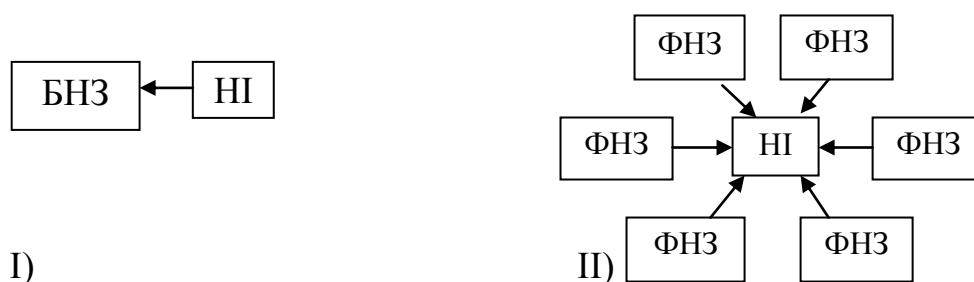

Рис. 2

де БНЗ – блок наявних знань, ФНЗ – фрагмент наявних знань, НІ – нова інформація.

Зрозуміло, що тут може бути доволі багато варіантів подібних схем.

До того ж ми відповідно можемо говорити про конструкції світогляду, розглядаючи світосприймання як його функції (і в кожному окремому випадку про конструкції первинних образів-понять, які виникають у процесі

сприймання чогось нового, що також можна представити схематично (рис. 3):

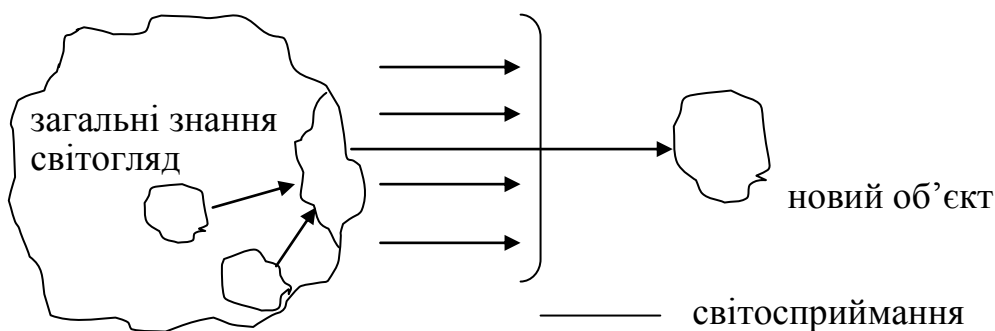

Рис. 3.

Якщо продовжити аналіз, то нескладно побачити, що в усіх випадках сприймання, а тим більше – творчого, ефект осягнення нового матеріалу буде залежати від загальних знань суб'єкта, загальних вмінь роботи з масивами інформації (її впорядкування, структурування, класифікації і т.д.), а також від наявності в цій системі знань саме тих, які можуть бути залучені до процесу даного конкретного сприймання будь-чого.

Вивченню функціонування стратегій як регуляторів творчих процесів у різноманітних царинах і масштабах упродовж вже тривалого часу нами присвячено значну кількість спеціальних робіт: до того ж з цієї проблематики здійснювали і здійснюють дослідження декілька десятків психологів та представників інших спеціальностей як у нашій країні, так і за її межами (див., наприклад, [1; 5; 7] та ін.).

Тут ми представимо загальні відомості про функціонування стратегій, як це говорилося раніше, а також, вже з інтерпретаціями та деякими уточненнями і конкретизаціями на нинішньому етапі досліджень.

Оскільки поняття «стратегія» свого часу увійшло не лише в аналіз військових дій, а дещо пізніше – в теорію ігор, а ще пізніше – у психологічну практику, а тепер, ще й до ширшого вжитку – в педагогіці, політиці, підприємстві, та власне й до досить різноманітних видів діяльності (не задля гумору буде сказано, тепер можемо натрапити в пресі як мало не на розхожі висловлювання: «стратегія кохання», «стратегія бізнесу», «стратегія успіхів у повсякденному житті» і т.п.), можна вже і зараз віднайти у доволі розповсюдженій популярній і спеціальній літературі (як приклад, можемо назвати [1; 5; 7; 8]). При цьому варто зазначити, що у трактуванні поняття «стратегія» існує чимало розбіжностей, навіть у межах одних і тих самих шкіл. Це, не зважаючи на все інше, свідчить про те, що даний термін ще буде підлягати уточненням у міру здійснення спеціальних досліджень. А тут ми нагадаємо як він трактується і використовується у наших розробках.

У свій час в ролі найбільш, на нашу думку, адекватного поняття, завдяки якому могли б описати процес творчої діяльності, була вибрана саме стратегія, яка у найкоротшому варіанті визначалася жорстким двовекторним взаємозв'язком: 1) як індивідуальна, особистісна схильність до вибору інформації, спрямованість (тенденція) на визначені дії в її переробці та 2) як система передуючих (ознайомлювально-оцінних-еталонних), проектуючих (плануючих,

гіпотетичних) і виконавчо-апробуючих (перевірювальних) тактик і дій, спрямованих на побудову відповідної конкретної структури з конкретними функціями. Загалом ми дослідили стратегії в руслі пред'явлення суб'єкту нових задач, проблем, тобто передбачалося при розв'язуванні отримати задані параметри; проте це зовсім не виключало тих варіантів задач, що спонтанно виникали, або довільного їхнього вибору як інших варіантів власне творчої діяльності. Стратегія відповідно відображатиме соціальні диспозиції, професійні якості та ситуаційні вміння особистості як прояви під час аналізу проблеми, постановки задачі, пошуку проекту (формування задуму), перевірки проекту та прийняття рішення про його відповідність вихідним вимогам, приписам і т.п. Варто нагадати, потенційно стратегія – це генетично, навчально-професійно та ситуаційно визначена готовність до здійснення пошукових дій і тих дій, що втілюються, а в «екстер'єрному» плані – це вже самі конкретні дії (креслення, картини, ноти, деталі механізмів, словесні конструкції і т.д.). У загальній структурі стратегії як максимального варіанту системи дій розглядаються тактики та інші її складові як такі, що належать і підпорядковуються їй. Якщо йдеться, наприклад, про конструкторсько-технічну діяльність, то це будуть:

– тактика як підсистема дій, операцій і графів, спрямована на конкретне рішення однієї з важливих підзадач розв'язуваної задачі, наприклад, на аналіз умови задачі, побудову попереднього проекту та ін.

– дія – поєднання операцій і графів, спрямованих на побудову будь-якого відносно автономного вузла;

– операція – об'єднання графів і рухів, спрямованих на побудову деталі, що підпорядковується, однієї з деталей вузла і т. п.;

– граф (мікродія) – одиниця представлення деталі або її частини за допомогою виконання графічного або мисленнєвого руху (цей термін подекуди пересікається з теорією графів, а в ряді видів діяльності – технічне конструювання, винахідництво, раціоналізація та ін. пов'язаний з власне графікою як такою).

В процесах розв'язання різноманітних нових задач можна виокремити дещо спільне, зокрема, такі головні стадії, як вивчення умови, побудова плану рішення, реалізація плану і т. п. Ми визнали адекватнішими, зважаючи не на логічні зручності аналізу, а на реальність перебігу творчих процесів, не стадії, етапи, а найважливіші цикли у рішеннях.

Перший цикл пов'язаний з вивченням умови, її розумінням, включенням у систему існуючих знань. Ми це називаємо еталонуванням, що означає співвіднесення нової умови з відповідними еталонами знань (власне з образно-понятійною, смисловою сферами у межах ситуації конкретної задачі).

Наступним є цикл побудови проекту – попередньої моделі шуканої структури. Це цикл, що визначатиме рішення загалом, головний напрям пошуку. Саме у ньому формуються гіпотеза, задум майбутньої структури з відповідними характеристиками.

Й останнім, третім циклом є цикл апробації проекту, власне рішення; в конструюванні це буде цикл, який можна назвати експериментальним ескізуванням (начерки, розрахунки та ін., залежно від жанру).

Таким чином, ми представляємо творчий процес у формі трьох циклів: токування, проектування, ескізування. Й відповідно, як про пункти, результати функціонування цих циклів рішення будемо мати: розуміння, проект (модель) структури, попереднє (або в окремих випадках – й остаточне) рішення. Дійсно, що ці цикли нічим не розділяються між собою, а навпаки – перебігають один в

інший, переплітаються. Рішення загалом є своєрідним контрапунктом понять, образів, і тим складніше, по-своєму заплутане, чим складніша розв'язувана задача, і чим більший розумовий досвід суб'єкта, який вирішує цю задачу: його фантазія, уява, а також, супутні фактори (перешкоди або стимуляція різного роду).

Принципова відмінність такої інтерпретації творчого процесу з тих пір як ми стали наполягати вже достатньо давно (це дослідження наприкінці 70-х – на початку 80-х років) полягає в тому, що ми представляємо цей процес як складне контрпунктичне переплетення циклів розуміння, проектування та апробації проекту (моделі). Тут немає і не може бути жорсткої послідовності дій, з точки зору формальної логіки: перебіг процесу розв'язання визначається особливостями домінуючих образів, понять, їхньою суб'єктивною значущістю (перевагою), кількістю і співвіднесенням (порівнянням) між собою й актуалізуючими еталонами попереднього досвіду. Увесь процес розв'язання, як можна сказати, регулюється стратегічно значущим образом-поняттям гіпотетично представленої майбутньої структури та її функцій. Ця регуляція розумового потоку розв'язання (а ми принципово наполягаємо на обов'язковому включенні в аналіз саме поняття потоку рішення), не зважаючи на все інше, може визначатися поняттям поточних рішень. Ієрархія таких рішень, залежно від ступеня складності творчої проблеми, також буде більш-менш складною, і не завжди підлягатиме усвідомленню, проте, очевидно, ми можемо говорити про такі вузлові точки, як розуміння умови задачі, затвердження проекту (моделі) і момент фіксації загальної адекватності даного проекту, шляхом його відповідної апробації. Вочевидь зрозуміло, що за непередбачуваних обставин, й не лише для зовнішнього «спостерігача», але й для самого суб'єкта, що безпосередньо бере участь у розв'язанні задачі, картини переплетення свідомого аналізу і тих самих даних, що «продукуються» свідомістю, причому, у кожному окремому випадку більш-менш масштабної творчості, може йтися про унікальність самого процесу, рішення, особливостей розумових (і не лише!) проявів.

Оскільки у межах нашого дослідження процес творчого сприймання нової інформації (нової задачі, проблеми, ситуації) розглядатимемо як самостійний автономний процес, а не лише як цикл у загальному процесі, нагадаймо, для початку, як ми характеризуватимемо цей процес загалом, та регулюючі його стратегії (і тактики).

Стратегія рішення включає зазначені три цикли, кожен з яких має свою структуру.

Так, цикл розуміння умови нової задачі може бути представлений у вигляді цілого ряду мікроетапів. Це загальне ознайомлення з умовою задачі; вивчення окремих частин умови; співвіднесення різноманітних форм умови (наприклад, тексту і креслення, рисунка, усної інструкції тощо); розширення одного виду вихідної інформації іншим (наприклад, виконання додаткового до тексту рисунка, ескізу); перекодування умови задачі на «свою» мову, тобто переформулювання, вживання більш звичних понять, виразів, умовних зображень; новий загальний підхід до умови, новий синтез інформації; розробка окремих частин задачі; кінцева оцінка умови, виникнення відчуття впевненості (або невпевненості) у можливості розв'язання даної задачі (прийняття рішення про розуміння необхідних умов задачі).

Адекватне розуміння умови вирішуваної задачі, очевидно, необхідне для її подальшого правильного розв'язання. У цьому циклі наявна як оцінка

задачі, так і своєрідна самооцінка суб'єктом своїх можливостей (знань, умінь). Інакше кажучи, розуміння – це перший прогноз успішності розв'язання загалом. Розвиваючись, розуміння трансформується у задум (гіпотезу, проект), у побудову моделі майбутньої конструкції будь-чого. Психологічну основу розуміння складає зіставлення нових структур з наявними у суб'єкта структурами (еталонами) будь-яких інших утворень. Окремі індикатори нової умовної структури порівнюються з показниками, ознаками інших структур, конструкцій. Отже, розуміння представлено як більш-менш тривалий процес порівняння, що характеризуватиметься своїми особливостями та наявністю типових мікростадій розвитку.

У циклі формування задуму, проекту майбутньої конструкції можна виокремити дві головні мікростадії.

Перша – виникнення образів-орієнтирів, що щільно переплітається з циклом розуміння.

Друга мікростадія спрямована на розвиток образів-орієнтирів, формування ведучих образів, і закінчується прийняттям рішення про пошук у конкретному, визначеному напрямі.

На початку формування задуму за асоціацією виникають образи-поняття, з яких суб'єкт вибирає ті, які, на його думку, максимально відповідають вимогам самої умови. Згодом уточнюються, конкретизуються, видозмінюються образи-поняття, досягається все більше їхнє наближення до умови (вимог) і досягається перетворення їх у гіпотези – образи-ідеї.

Залежно від ступеня складності і новизни задачі, від знань і досвіду конкретного суб'єкта, творчий задум може формуватися у кожному окремому випадку більш-менш швидко, може бути більш-менш ємним, згідно з включеною інформацією до нього. В одному випадку – це розуміння – здогадка, коли в результаті вивчення умови з'являється уявлення про структурно-функціональні ознаки конструкції. Якщо ж задум формується переважно шляхом свідомого раціонального пошуку, то цей пошук може бути як завгодно короткотривалим, так і довготривалим. Іноколи вже перша гіпотеза про використання будь-якого принципу виявляється вдалою. Буває, що формування задуму фактично збігається з розв'язком. Так само може різнитися і повнота задуму: одному суб'єкту достатньо мати лише поверхнєве уявлення про структуру для початку її мисленнєвого монтажу; іншому – необхідно скласти цілком певне, чітке уявлення про головні параметри гіпотетичної конструкції – про її загальну структуру, функціональні ознаки основних блоків і т.п.

Якщо формування задуму починається фактично з ознайомлення з умовою задачі, розуміння цієї умови, то його закінчення варто розглядати як момент появи у суб'єкта впевненості (саме суб'єктивної впевненості) в адекватності задуманої (запланованої) конструкції вимогам. Поява такої впевненості знаменує завершення формування задуму як самостійного циклу розв'язання. Зрозуміло, що ступінь суб'єктивної впевненості у кожному випадку буде різним. У подальшому, в міру розв'язання задачі, у задум можуть вноситися суттєві зміни, доповнення. Проте перехід до перевірки задуму, спроби його реалізації варто розглядати як якісно нову стадію, цикл, як перехід від гіпотетичного (певною мірою – теоретичного) формування стратегії розв'язання, до її практичного здійснення.

Наступний цикл – попередній розв'язок або перевірка задуму, гіпотези. На цьому етапі у суб'єкта вже є уявлення про визначену конструкцію, струк-

туру, що відповідатимуть вимогам завдання. Таке уявлення, залежно від жанру діяльності, може мати форму зорового образу, закріпленого у вигляді рисунка, ескізу, схеми. Не зважаючи на наявність якоїсь визначеності в уявленнях про шуканий продукт, цей цикл також може бути схарактеризований різноманітними творчими деформаціями (внесенням правок, змін). Якщо йти-меться, наприклад, про технічну конструкторську діяльність, то у цьому циклі особливу роль виконуватимуть саме ескізи, креслення, і його можна назвати циклом перевірювального ескізування. На цьому етапі виконується попереднє креслення, що дозволить хоча б співвіднести частини пристрою, матеріалізувати задум, а це вже багато в чому визначатиме ті вміння, які насамперед необхідні суб'єкту, що розв'язує задачу: графічно інтерпретувати мисленнєві уявлення, тобто здійснювати переклад з мови зорових образів на мову певним чином формалізованої графіки. Якщо для професійних конструкторів такі вміння є самі собою зрозумілими, то у школярів вони не так розвинуті, тому цей цикл для них може представляти особливі труднощі.

Перед-проект (образ-ідея), що з'явився у суб'єкта, даватиме йому підстави вважати, що цей перед-проект становитиме й основу розв'язку, розробки конкретного пристрою. Що необхідно для підтвердження такого припущення? Насамперед, зіставлення параметрів проєктованого пристрою з параметрами, заданими самим вихідним завданням (умовою задачі). В даному випадку це можуть бути характеристики структур і функцій як складових частин (деталей, вузлів, блоків), так і пристрою (механізму, приладу, іншого виробу загалом).

Тепер, перед тим, хто розв'язує задачу, постане проблема перевірки свого припущення, встановлення його відповідності висунутим вимогам. Залежно від складності задачі та підготовки суб'єкта, що розв'язує задачу, така перевірка може здійснюватися по-різному. Це може бути короткотривалий мисленнєвий експеримент – зіставлення проєкту з вимогами, або мисленнєвий експеримент і графічні побудови, або переважно графічні побудови. Коли суб'єкту досить важко дається розв'язання задачі, йому до останнього моменту може бути не зрозумілим наскільки передбачувана ним модель відповідатиме вимогам завдання.

В процесі перевірки гіпотези психологічно найважливішим буде момент суб'єктивної впевненості в адекватності самої гіпотези. Цілком зрозуміло, що це залежатиме як і від знань суб'єкта, складності і ступеня точності (доступності) умови задачі, так і від ступеня складності пошукової структури з більш-менш складними функціями (див. [5; 7; 8]).

До цих пір ми розглядали головні складові конструкторських стратегій: розуміння і формування перших образів структури, формування задуму (проєкту), настання підкріплюючої конкретними даними впевненості щодо відповідності цього проєкту вихідним вимогам. Тепер перейдемо до конкретнішого опису стратегій: як ми розумітимемо їхні функції та структуру в контексті наших досліджень.

Стратегія – це, як доповнення до того, про що йшлося вище, свого роду генеральна програма дій, головний напрям пошуку та розробки, якому підпорядковуються усі решта дій. Як і у військовому мистецтві, стратегія акумулює підготовчі, плануючі та реалізуючі дії. Вивчення умови задачі – це, власне, і є підготовчі дії; формування проєкту – плануючі дії, і його втілення – реалізуючі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К.: Фенікс, 2015. – Т. XII. Психологія творчості. – Вип. 21. – 364 с.
2. Апокалипсис: катастрофы прошлого, сценарии будущего. – М.: Коммерсантъ: Эксмо, 2010. – 336 с.
3. *Барабаншиков В. А.* Психология восприятия / В. А. Барабаншиков. – М.: Когито-Центр, 2006. – 240 с.
4. Информационная эпоха: вызовы человеку. – М.: РОССПЭН, 2010. – 335 с.
5. *Моляко В. А.* Творческая конструкторологии (пролегомены). – К.: Освіта України, 2007. – 388 с.
6. *Мухина В. С.* Личность: Мифы и Реальность (Альтернативный взгляд. Системный поход. Инновационные аспекты) / В. С. Мухина. – Екатеринбург: Интелфлай, 2007. – 1072 с.
7. Психологічне дослідження творчих перцептивних процесів на різних вікових рівнях : монографія // В. О. Моляко, І. М. Біла, Н. А. Ваганова та ін. / За ред. В. О. Моляко. – Кіровоград, 2012. – 210 с.
8. Психологічні закономірності творчого сприймання інформаційних індикаторів реальності : монографія / В. О. Моляко, І. М. Біла, Н. А. Ваганова та ін.; за ред. В. О. Моляко. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 145 с.

REFERENCES TRANSLITERATED

1. Aktualni problemy psykholohii : Zbirnyk naukovykh prats instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. – K.: Feniks, 2015. – T. KhII. Psykholohiia tvorchosti. – Vyp. 21. – 364 s.
2. Apokalipsis: katastrofy proshlogo, scenarii budushhego. – M.: Kommersant#: Jeksmo, 2010. – 336 s.
3. *Barabanshhikov V. A.* Psihologija vosprijatija / V. A. Barabanshhikov. – M.: Kogito-Centr, 2006. – 240 s.
4. Informacionnaja jepoha: vyzovy cheloveku. – M.: ROSSPJeN, 2010. – 335 s.
5. *Moljako V. A.* Tvorcheskaja konstruktologii (prolegomeny). – K.: Osvita Ukrainy, 2007. – 388 s.
6. *Muhina V. S.* Lichnost': Mify i Real'nost' (Al'ternativnyj vigljad. Sistemnyj pohod. Innovacionnye aspekty) / V. S. Muhina. – Ekatirinburg: Intelflaj, 2007. – 1072 s.
7. Psykholohichne doslidzhennia tvorchykh pertseptyvnykh protsesiv na riznykh vikovykh rivniakh : monohrafiia // V. O. Moliako, I. M. Bila, N. A. Vahanova ta in. / Za red. V. O. Moliako. – Kirovohrad, 2012. – 210 s.
8. Psykholohichni zakonomirnosti tvorchoho spryimannia informatsiinykh indykatoriv realnosti : monohrafiia / V. O. Moliako, I. M. Bila, N. A. Vahanova ta in.; za red. V. O. Moliako. – K.: Pedagogichna dumka, 2015. – 145 s.

Molyako V. O. Psychological problems of the world's image constructing (general provisions of the working conception). Professional activity's modern conditions, as, incidentally, in many respects and everyday living of many people, are associated with the continuous flow into the sphere of their attention of a huge amount of ordinary and new information in visual and other forms. In many cases, the subject has to deal not only with a general analysis of this information, but also with its active, purposeful processing, adapting it to its current needs. It is actually generally accepted that the problem of information excess and disorderliness becomes chronic, a sort of inevitable constant of the ecological sphere the subject lives in. Successful solution of current and more unexpected problems, new tasks requires from the subject for achieving a positive final result, in addition to the general and special psychological readiness for this kind of activity, also the presence in the structure of his special psychological readiness of strategies, tactics and actions, both in the form of potential opportunities of activity's performance, and in terms of their modified specific implementation, application. To the basic strategies of a general nature, we primarily refer the strategy of

searching for analogs (analogies), combining, reconstructing. The basis for successful (or unsuccessful) new images' construction is the actualized appearance in the solving course of a subjective reference point that is adequate to the task conditions, at least to its initial requirements. Subjective reference points are displayed in the flow of solutions as a kind of their architectonic sphere's prototypes (stock of knowledge, experience), superposing on the elements, parts of the new information system, which is outlined by the conditions of the problem, the situation. As a result of such a combination, a reference image appears, and then the leading image, which transforming, overgrowing with new data can lead (or not lead) to a successful solution.

Keywords: world's image, information, creation, strategy, constructing.

Отримано 23.05.2018

УДК 159.9

Бедлінський Олексій Іванович

МОВНА КОНЦЕПЦІЯ СВІДОМОСТІ

Бедлінський О. І. Мовна концепція свідомості. У статті обґрунтовується робоче визначення свідомості як «системи мовної репрезентації індивідуальних і колективних здогадок». Мова є системою організації потоків сенсорної інформації у формі кластерів здогадок: асоціативних полів, полів аналогій, комбінацій і реконструкцій, сімей слів зі спільною етимологією, ідіом, інтуїтивних правил побудови слів та речень тощо. Окремі слова розглядаються як складові навчання: умовні стимули, умовні реакції, операнти, підкріплюючі стимули. Поява свідомості пояснюється окремими здогадками індивіда, які асоціюють пробіски свідомості попередніх поколінь, привласнені індивідом у процесі опанування мовою.

Ключові слова: асоціація, гештальт, здогадка, образ, навчання, свідомість.

Бедлинский А. И. Языковая концепция сознания. В статье обосновывается рабочее определение сознания как «системы языковой репрезентации индивидуальных и коллективных догадок». Язык есть системой организации потоков сенсорной информации в форме системы кластеров догадок: ассоциативных полей, полей аналогий, комбинаций и реконструкций, семей слов с общей этимологией, идиом, интуитивных правил построения слов и предложений и прочее. Отдельные слова рассматриваются как составляющие научения: условные стимулы, условные реакции, операнты, подкрепляющие стимулы. Появление сознания объясняется отдельными догадками индивида, которые ассоциируют проблески сознания предыдущих поколений, присвоенные индивидом в процессе овладения языком.

Ключевые слова: ассоциация, гештальт, догадка, образ, научение, сознание.

Вступ. Проблеми творчості та свідомості тісно взаємозв'язані і вимагають постановки, якщо не однакових, то дуже схожих задач. Творчість, як процес створення нового, можна розглядати як властивість матерії в континуумі від творчості природи (ілімінації переважної більшості випадкових мутацій) до родової властивості людини пов'язаної зі свідомими і несвідомими процесами пошуку і добору корисних змін. За такого формулювання проблеми виникає запитання: як повільна творчість природи прискорилося до сучасних швидкостей творчості людини; як дискретні пробіски свідомості